

todolojisi (trc. Yunus Apaydın), Kayseri 1994, I, 4-5; İbn Rüşd, *Risâletü Mâ Ba'de't-Tabî'a* (nşr. Cîrâr Cihâmî), Beyrut 1994, s. 30-33; a.mlf., *Tefsiru Mâ Ba'de't-Tabî'a* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1990, III, 1423-1426, 1433-1436; Fahreddin er-Râzî, *el-Mebâhîşü'l-meşrikiyye* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım - Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1410/1990, II, 557; a.mlf., *el-Metâlibü'l-âliye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1407/1987, I, 37; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 523; Sadreddin Konevî, *Tasavvuf Metafizigi: Miftâh-ı Gaybî'l-cem ve'l-üçüd* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2002, s. 7-12; İbn Haldûn, *Muqaddime*, III, 1082-1083, 1145-1147; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1239, s. 13,15; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 68-69; R. Descartes, *Felsefenin İlkeleri* (trc. Mehmet Karasan), İstanbul 1988, s. 17; A. Weber, *Felsefe Tarihi* (trc. H. Vehbi Eralp), İstanbul 1938, s. 95-98, 196-237, 278-302, 317-341; F. E. Peters, *Greek Philosophical Terms*, New York - London 1967, s. 141, 156, 193; B. Magee, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* (trc. Mete Tunçay), İstanbul 1982, s. 44-45; R. Taylor, *Metaphysics*, Englewood Cliffs 1983, s. 4-7; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 140-142, 203-233; D. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, Leiden 1988, s. 238-254; W. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge*, Albany 1989, s. 399; M. Heidegger, *Metafizik Nedir?* (trc. Yusuf Örneke), Ankara 1991, s. 7-21; I. G. Barbour, *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues*, San Francisco 1997, s. 281-304; İlhan Kutluer, *Akıl ve İtikad: Kelâm-Felsefe İlişkileri Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1998, s. 213-242; a.mlf., *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul 2001, s. 66-67, 80-81, 83-85, 91 vd.; a.mlf., "Bir Reddiyenin Anatomisi: İbn Hazm'a Nisbet Edilen er-Redd 'ale'l-Kindî el-Feylesûf Adlı Risâlenin Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Adapazarı 2001, s. 23-40; Mevlüt Albayrak, *Tanrı ve Süreç*, Isparta 2000, s. 62-110; W. H. Walsh - B. W. Wishire, "Metafizik Nedir?", *Metafizige Giriş* (trc. Ahmet Cevizci), İstanbul 2001, s. 4-23, 72-101, 112-115; R. Hancock, "Metaphysics, History of", *The Encyclopedia of Philosophy* (ed. P. Edwards), New York - London 1972, V, 289-300.



İLHAN KUTLUER

METÂİN-İ AŞERE

(مطالعات عشرة)

Râvide bulunması gereken âdâlet ve zabt sıfatlarını zedeleyerek onun cerhedilmesine yol açan on kusur anlamında bir tabir

(bk. TA'N).

METÂLİ'

(المطاليع)

Ayin doğduğu, görüldüğü yer anlamındaki matla' / matli' kelimesinin çoğulu

(bk. HİLÂL).

el-METÂLIBÜ'L-ÂLİYE

(المطاليع العالیه)

Fahreddin er-Râzî'nin

(ö. 606/1210)

kelâma dair en hacimli eseri.

Müellif eserin mukaddimesinde, "Bu ilm-i ilâhiye dair kitabımızdır" demekte (I, 33), beşinci kitapla (V, 7) Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Esad Efendi, nr. 1284) yazma nüshanın sekizinci kitabının başında (fotokopisi için bk. *el-Metâlibü'l-âliye*, I, 28) *Kitâbü'l-Metâlibi'l-âliye* adını zikretmektedir. Eserin tesbit edilebilen tek baskısında ise isim *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-İlmi'l-ilâhî* şeklinde kaydedilmiştir. Dokuz kitaptan (matbu nüshada cüz) oluşan eserin ilk kitabı bir girişle üç bölümden meydana gelmektedir. Girişte kelâm ilminin önemi, ulûhiyyete ilişkin akli bilginin değeri, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını bilmenin yolları gibi konular ele alınmıştır. Birinci bölümde Allah'ın zorunlu (vâcib) varlık oluşuna ait kesin kanıtların tahliline girişilir. On dört fasıldan ibaret olan bu bölümde filozoflarca geliştirilen imkân deliliyle kelâmcıların kullandığı hudûs delili etrafında ayrıntılı bilgi verilir. Üç fasıldan oluşan ikinci bölümde felekler ve ay altı âleminde bulunan isbât-ı vâcib delilleri zikredilir. Vücûb, vücûd, iradeler, taayyün ve mahiyet gibi kavramların tartışıldığı üçüncü bölümde varlık-mahiyet ilişkisi, ayrıca ilâhî sıfatların yaratıklardan ve onlara ait niteliklerden tamamıyla farklı oluşu, Allah'ın ezeli ve ebediliği gibi konular yedi meselede incelenir (I, 33-332).

İkinci kitap iki bölümden meydana gelir. On yedi fasıl şeklinde düzenlenen birinci bölümde Allah'ın tenzihî sıfatları üzerinde durulmuş, üç fasıldan oluşan ikinci bölümde Allah'ın birliği, kelâmcıların buna ilişkin kanıtları ve vahdâniyetin ilâhî zâta zâit bir nitelik olması gibi konular ele alınmıştır. Dokuz baddan ibaret olan üçüncü kitapta sübûtî (icâbî) sıfatların sayısı, insanı fiil yapmaya sevkeden sebepler, insanın kâdir ve fâil oluşunun anlamı, Allah'ın âlim olduğuna dair deliller ve cüz'iyâtı bilmesi; Allah'ın mürîd, semî', basîr, mütekellim, kadîm, bakî, hay ve hakîm olması, filozoflarla diğer din mensuplarının kâdir anlayışı, Allah'ın isimleri, tekvîn - mükevven aynılığı, tekfîf-i mâ lâ yutâkın fiilen vuku bulması ve aklın ilâhî fiilleri iyi veya kötü olarak değerlendirmesine ilişkin tartışmalar zikredilir (III, 5-358). Eserin dördüncü kitabı iki bölümden meydana gelir. Birinci bölümde âle-

min kıdemini ileri sürenlerin delilleri incelenir, buna mukabil ilâhî sıfatlardan elde edilen kanıtlara ve semavî kitapların âlemin hudûsuna temas eden bahislerine yer verilir. İkinci bölümde âlemin hudûsunu benimseyenlerin görüşleriyle bunlara dair akli ve nakli deliller, Allah'ın fâil-i muhtâr olduğunu gösteren akli ve nakli kanıtlar, Dehriyye'nin reddi, filozofların sudür teorisinin eleştirisi, Seneviyye'nin tenkidi ve tenâsühün reddi gibi konular tartışılır (IV, 9-427).

Beşinci kitabın on bir fasıldan oluşan birinci bölümünde zamanın varlığını kabul edenlerle etmeyenlerin delilleri, zamanın mahiyeti, bitişik kemiyetlerden ibaret olmayışı, an, dehr ve sermed kavramları arasındaki farklar ve zamanın hudûsu gibi problemler incelenmiş, yedi fasıl halinde düzenlenen ikinci bölümde mekân hakkındaki farklı görüşlerle bunların kanıtlarının tahlili, boşluğun (halâ, fezâ) varlığı veya yokluğuna dair delillerin değeri gibi konular ele alınmıştır (V, 7-185). *el-Metâlibü'l-âliye*'nin altıncı kitabı dört bölümden ibarettir. Sekiz fasıldan meydana gelen birinci bölümde filozoflarla kelâmcıların cisim tanımları ve kelâmcıların atomun (cevher-i ferd, cüz' lâ yetecezzâ) varlığına ilişkin kanıtları sıralanır. On fasıldan oluşan ikinci bölümde atomun varlığını reddeden filozoflara ait deliller anlatılır. Üç fasıl halinde düzenlenen üçüncü bölümde cismin boyutlarının sonluluğu, zat ve mahiyet itibarıyla cisimlerin benzerliği gibi konular incelenir. Yine üç fasıldan meydana gelen dördüncü bölümde heyûlânın varlığını kabul edenlerle bunu reddedenlerin delilleri hakkında bilgi verilerek heyûlâ diye temel bir maddenin bulunmadığı ileri sürülür (VI, 5-216).

Sekiz bölümden oluşan yedinci kitabın ilk bölümü dört fasla ayrılmıştır. Burada ruh (nefis) hakkında farklı görüşler, ruhların gruplandırılması, ruhanî varlıkları inkâr edenlerle kabul edenlerin delilleri zikredilir. Yedi fasıldan meydana gelen ikinci bölümde insan ruhuna ait farklı görüşler, ruhu cismanî cevher kabul edenlerin delilleri, İbn Sînâ'nın ruhu soyut cevher olarak nitelemesi, ruhun cisimden soyutlanmış olduğuna ilişkin zayıf deliller, ruhun varlığının kesin delilleri ve ruhun bedenden ayrı bir mevcudiyeti bulunduğu dair nakli deliller açıklanır. Yirmi iki fasla ayrılan üçüncü bölümde insan ruhunun nitelikleri, ruhların farklılık arzemesinin sebepleri, ruhun yeri ve kalple bağlantısı, Aristocu ruh görüşü, ruhların hâdis veya kadîm olması, tenâsüh, beden-

ölümünden sonra ruhun bekasına dair deliller, ruhun bekası, idraklerin yanı sıra bedeni faaliyetleri de ruhun sağlanması ve idrakin ölümden sonra devam etmesi, kabir ziyaretinden ölüne yararlanma keyfiyeti, insan ruhunun özellikleri ve hayvanların ruhları gibi konulara temas edilir. Üç fasıldan oluşan dördüncü bölümde cin ve şeytan diye isimlendirilen süffi ruhların mevcudiyeti, bunların varlığına dair kanıtlar, vesvese ve ilhamın hakikati bahislerine yer verilir. Dokuz fasıldan ibaret olan beşinci bölümde feleklerin ve yıldızların ruhlı varlıklar olması, buna dair deliller ve nitelikleri, Kur'an'a göre meleklerin nitelikleri ve meleklerin insanlardan üstün oluşu gibi konular işlenir (VII, 7-429).

Eserin sekizinci kitabı üç bölüm halinde nübüvvet konusuna ayrılmıştır. On beş fasıldan meydana gelen birinci bölümde nübüvveti inkâr edenlerin delilleri, hârikulâdenin imkânsızlığını ileri sürenlerin dayanakları, mucizenin nübüvveti kanıtlandığını savunanların delilleri, mucizenin tevâtüre dayanması ve tevâtüre yöneltilemeyen peygamberlerin, nübüvvetlerini zedeleyen davranışlarının olup olmadığı gibi konular ele alınır. Yedi fasla ayrılan ikinci bölümde peygamberlerin inanç ve davranış alanında insan bilgisinin ek-

sikliklerini tamamlaması esasına dayanan ispat yöntemi, Kur'an'da temas edilen bu yöntemin hissî mucizeyle yapılan ispatın üstün olması, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstünlüğü, filozofların mucizeye ve peygamberin mucize gösterme imkânına bakışı gibi konular açıklanır. Altı fasıl olan üçüncü bölümde sihir ve türleri, tılsımlar, yıldız ve burçların etkilerinin bulunup bulunmadığı vb. hususlara temas edilir (VIII, 7-196).

Dokuz bölüm halinde düzenlenen dokuzuncu kitap insanların iradî fiillerine ve kader konusuna ayrılmıştır. Bu kitapta iradî fiillerin yaratılması meselesinde ileri sürülen farklı görüşler, bu fiillerin Allah tarafından yaratıldığına ve insanın bir fiili yapmak veya terketmekte bağımsız olmadığına ilişkin akli deliller, bir şeyin yokluktan varlık alanına çıkmasında insan gücünün etkisinin bulunmadığına dair delillerin açıklanması ve imanla inkârın Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğini gösteren kanıtlar hakkında bilgi verilir. İradî fiillerin Allah tarafından yaratıldığına ilişkin Kur'an'da, hadislerde ve sahâbe sözlerinde yer alan deliller, Mu'tezile'nin bu konuda ileri sürdüğü akli ve nakli dayanakların tahlihi gibi meseleler bu kitapta yer verilen diğer konulardandır (IX, 5-390).

el-Me'âlibü'l-'âliye'de tabiat felsefesinden başka ulûhiyyet, nübüvvet, kader, ayrıca ruh konularında ayrıntılı bilgi verilmiş, VII. (XIII.) yüzyıla kadar geliştirilen naklî, akli ve felsefî deliller zikredilerek değerlendirilmiş, isbât-ı vâcibde imkân ve itkân delillerine ağırlık verilmiş, nübüvvetin ispatında hissî mucize yerine peygamberlerin bilgi mucizesi öne çıkarılmış, ruhun varlığına dair nakli deliller tahlil edilmiş ve insanın ezelde belirlenen plan çerçevesinde hareket ettiği görüşü savunulmuştur. Müellifin kitabın çeşitli yerlerine o kısmı bitirme tarihini kaydetmesinden anlaşıldığı üzere (meselâ bk. I, 331; II, 151; VII, 429; IX, 390) eserin telifine 603 (1206-1207) yılında başlanmış, vefatından sekiz ay önce (Muharrem 606 sonları / Ağustos 1209 başları) bitirilmiştir. Bu açıdan eserin Fahreddin er-Râzî'nin son bilgi ve kanaatlerini yansıttığını söylemek mümkündür. *el-Me'âlibü'l-'âliye*, müellifin tefsiri dahil olmak üzere hemen bütün eserlerinde görüldüğü gibi kitap, bab ve fasıl tasnifinde aşırıya kaçan, zaman zaman âhenkli olmayan ve sonuç olarak okuyucunun zihnini dağıtan bir sisteme sahiptir.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshalan bulunan *el-Me'âlibü'l-'âliye*'yi (Fâtih, nr. 3145; Lâleli, nr. 2441) Ahmed Hicâzî es-Sekkâ tahkik ederek yayımlamıştır (I-IX, Beyrut 1407/1987). Eser Çelebizâde Abdurrahman Efendi tarafından şerhedilmiş (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1714), Hünecî tarafından da *Muhtaşarü'l-Me'âlibü'l-'âliye* adıyla özetlenmiştir. Seyfeddin el-Âmidî de *el-Me'âlibü'l-'âliye*'yi *el-Me'âhiz 'ale'r-Râzî* adıyla özetlemiş ve Râzî'yi yer yer eleştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *el-Me'âlibü'l-'âliye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1407/1987, I-IX; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1714; Brockelmann, *GAL*, I, 507; *Suppl.*, I, 838, 922; M. Sâlih ez-Zerkân, *Fahruddin er-Râzî ve ârâ'ühü'l-kelâmiyye ve'l-felsefiyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikir), s. 94-96; Cl. Gilliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours années 1987 à 1990", *MIDEO*, XX (1991), s. 408-409; Mustafa Çağrırcı, "Hünecî", *DiA*, XVIII, 375.

Yusuf Şevki YAVUZ

METÂLİU'İ-ENZÂR
(مطالع الأنظار)

Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî
(ö. 749/1349)
tarafından Beyzâvî'nin
Ṭavâli'u'l-envâr adlı
kelâm kitabına yazılan şerh
(bk. *TAVÂLİU'İ-ENVÂR*).

Fahreddin er-Râzî'nin *el-Me'âlibü'l-'âliye* adlı eserinin I. cildinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1284)

